

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ СТРУКТУРИ

У поданій статті висвітлено освітнє середовище ВНЗ у форматі ідей системного підходу відповідно до показників, що характеризують систему як об'єкт пізнання (цілісності, структурованості, ієрархічності). Автором зосереджено увагу на структурності, тобто на визначенні складу, структури й організації елементів і частин системи, виявленні провідних взаємодій між ними у контексті освітнього середовища ВНЗ. У табличній формі подано різні наукові підходи до визначення структури освітнього середовища ВНЗ. Доведено, що вони не заперечують один одного, а лише презентують різні аспекти досліджуваного феномену. Представлено їх аналітичне узагальнення. Репрезентовано авторську структуру освітнього середовища ВНЗ, що містить стратегічний, соціокультурний, особистісний, ціннісно-смысловий, суб'єктно-діяльнісний, комунікативний, технологічний компоненти.

Ключові слова: освітнє середовище ВНЗ, структурність, структура освітнього середовища ВНЗ, компоненти структури освітнього середовища ВНЗ.

Постановка проблеми та її актуальність. У контексті сучасного процесу модернізації вищої освіти в Україні, пов'язаного з її компетентнісними, суб'єктивними вимірами, особливої ваги набуває реалізація ідей середовищного підходу. Оскільки «соціальна ситуація розвитку» (Л. Виготський), «зв'язаність з іншими» (Є. Фромм) є суттєвими чинниками існування й психічного розвитку людини. У студентському віці провідною сферою соціалізації та професіоналізації особистості є освітнє середовище ВНЗ. Зауважимо, що його авторське трактування пов'язане з тлумаченням освітнього середовища ВНЗ як системи різного рівня умов, можливостей та ресурсів об'єктивного та суб'єктивного характеру (соціокультурних, психологічних, дидактичних, просторово-предметних), які цілісно, інтегровано впливають на особистість студента з метою розвитку його особистісного потенціалу у всіх важливих сферах (мотиваційній, ціннісно-смысловій, суб'єктній, комунікативній); а також формування професійно-особистісних якостей, готовності до виконання соціальних ролей, самореалізації студента як суб'єкта соціуму і культури. Отже, ураховуючи, що освітнє середовище є системним, різнорівневим утворенням, а також положення, що стійким засобом зв'язку елементів системи, який забезпечує її цілісність є структура, постає необхідність з'ясування структури освітнього середовища ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Середовищна проблематика є досить широко дослідженою у сучасній науковій літературі, а саме: розкрито методологічні аспекти середовищного підходу до освіти (А. Артюхіна, Ю. Мануйлов, Т. Менг, Л. Новікова, В. Ясвін); висвітлено загальнофілософське трактування середовища (В. Корнетов, В. Лепський, І. Тон); порушено питання створення освітнього середовища у вищих навчальних закладах (В. Воронцова, В. Желанова, Ю. Жук, В. Козирев); розроблено теорію середовищно зорієнтованого навчання (С. Сергєєв); репрезентовано розгорнуту педагогічну характеристику освітнього середовища (Г. Беляєв); представлено різні типи освітнього середовища: акмеологічне середовище (А. Деркач, І. Соловйов), професійне середовище (А. Маркова), професійно-креативне середовище (З. Курлянд), інформаційно-освітнє середовище (Л. Панченко); контекстне середовище (О. Щербакова), рефлексивно-освітнє середовище (А. Бізязєва), рефлексивно-контекстне освітнє середовище (В. Желанова); обґрунтовано й розроблено різні моделі освітнього середовища: еколого-особистісного (В. Ясвін); комунікативно зорієнтовану (В. Рубцов); антрополого-психологічну (В. Слободчиков); психодідактичну (В. Панов). Проте при такій зацікавленості різними аспектами реалізації середовищного підходу до вищої освіти, питання щодо цілісного розгляду структури освітнього середовища ВНЗ та його функцій залишається дослідженими недостатньо.

Мета статті: проаналізувати різні підходи до структури освітнього середовища ВНЗ й представити його авторське трактування.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розгляд освітнього середовища як певної педагогічної системи, що є (за Н. Кузьміною) [9] множиною взаємопов'язаних структурних та функціональних компонентів, які підпорядковані цілям освіти, виховання та навчання

підростаючого покоління та дорослих людей, зумовлює логіку його розгляду відповідно до показників, що характеризують систему як об'єкт пізнання і які є ґрунтовними в нашому дослідженні. На думку відомих методологів системного підходу (В. Афанасьєва, І. Блауберга, Н. Мойсєєва, В. Садовського, А. Уємова, Е. Юдіна), такими є:

- цілісність як інтегративна якість, що не зводиться до властивостей або якостей елементів, які утворюють систему;
- структурність, тобто наявність упорядкованих зв'язків і відношень сукупності елементів, що зумовлені місцем кожного елемента в системі;
- взаємозв'язок системи й середовища, тобто прояв системних якостей у процесі взаємодії з середовищем;
- ієрархічність, тобто представлення кожного компонента системи як підсистеми й усієї системи як компонента більшої системи.

У поданій статті ми зосередимося на структурності, тобто на визначенні складу, структури й організації елементів і частин системи, виявленні провідних взаємодій між ними у контексті освітнього середовища ВНЗ.

Доцільність такої позиції підтверджується умовиводами метра психологічної науки Л. Виготського, який наполягав, що середовище не є чимось абсолютно застиглим, невіддатним та незмінним. Навпаки, єдиного середовища не існує в реальній дійсності. Воно розпадається на низку більше чи менше самостійних та ізольованих один від одного шматків, які можуть бути предметом розумного впливу людини [6, с. 88].

Наші підходи є також сугослосними позиціям В. Сухомлинського, який в своїй відомій праці «Розмова з молодим директором», стверджує, що середовище – «це і світ речей, що оточують учня, і вчинки старших, і особистий приклад вчителя, і загальний моральний тонус життя шкільного колективу (як матеріалізується ідея піклування про людину), чуйність, сердечність». Видатний педагог звертає увагу, що «середовище не є чимось раз назавжди створеним і незмінним», «середовище повинно повсякденно створюватись і збагачуватись» [16, с. 190–191].

Сучасні дослідники середовища зорієнтованої освіти К. Андрєєва, Л. Бикасова вважають, що освітнє середовище – це культуровідповідна матриця, що має певний якісний контент: архетипи, смисли, символи; є багат шаровим субстратом, що є певним професійним, діяльним, інформаційним матеріалом; інтелектуальною субстанцією, що властива її суб'єктам; оточення, яке має конфігурацію/геометрію; навігаційну систему; власне інформаційне поле; траєкторію розвитку; потенціал інтеграційної взаємодії; структура, що має властивості зв'язаності, цілісності, керованості, що залежить від насиченості її освітніми, виховними, інформаційними та іншими ресурсами [3].

Відома дослідниця у галузі соціальної психології Л. Буєва трактує структуру середовища як єдність загального, особливого та одиничного [5].

Констатація динамічного та рухливого характеру освітнього середовища, який необхідно урахувати у процесі з'ясування його структури, представлена у дослідженнях Б. Ананьєва, який визначив такі ознаки середовища: 1) воно є частиною освітнього простору, що охоплює всі його структури, так чи інакше включені в ситуації вивчення профільних дисциплін, а його властивості багато в чому визначаються характеристиками зовнішньої системи (освітнього середовища ВНЗ в цілому, освітнього простору та інш.); 2) є відкритою динамічною соціальною системою, що розвивається, володіє внутрішніми механізмами функціонування розвитку і саморозвитку, при цьому властивість організованості середовища включає процеси внутрішньої диференціації, у результаті чого потоки інформації, матеріалів, енергії, людей організуються згідно її цілям і функціям; 3) має межі, що залежать від якісних характеристик її структурних елементів (від властивостей суб'єктів освітнього процесу, їхньої активності, рівня розвитку особистісних якостей, від різноманіття методів і засобів, застосовуваних у процесі навчання, від інтенсивності процесів, що протікають у середовищі тощо) [2].

Складність й поліаспектність феномену освітнього середовища ВНЗ зумовлює різноманітність наукових підходів до визначення його структурних компонентів. Представимо їх більш докладно у табл. 1.

Підходи до визначення структури освітнього середовища

Автор	Структурні компоненти середовища
Г. Авдієнко	Діяльнісний, соціальний, інформаційний, предметний [1].
К. Андрєєва, Л. Бикасова	Фізичне оточення, людський чинник, програма навчання [3].
Г. Беляєв	Соціальні, просторово-предметні і психо-дидактичні [4, с. 46].
Е. Климов	Соціально-контактна частина; інформаційна частина; соматична частина; предметна частина [8].
В. Желанова	Стратегічний, програмно-цільовий, мотиваційний, рефлексивний, ціннісно-смысловий; соціальний; технологічний; комунікативний [7].
О. Малахова	Інформаційно-смысловий, соціальний, матеріальний, технологічний, діяльнісний, емоційно-регулятивний компоненти [11, с. 66 – 68].
Т. Менг	Циклічно пов'язані підсистеми, що самоорганізуються: середовище як ресурс, як процес, як поле активності, як дискурс [12].
Л. Панченко	Просторово-семантичний компонент; технологічний компонент; 3) інформаційний; комунікативний; імовірнісний [13, с. 87].
В. Рубцов	Внутрішня спрямованість школи, психологічний клімат, соціально-психологічна структура колективу, психологічна організація передачі знань, психологічні характеристики учнів [14].
В. Слободчиков	Психодидактичний, соціальний, просторово-предметний компоненти та суб'єкти середовища [15].
О. Щербакова	Контекстне освітнє середовище являє собою комплекс предметного, просторово-часового, соціально-психологічного і діяльнісного контекстів майбутньої професійної діяльності, обуславлюющий последовательное включение студентов в различные виды деятельности – учебную, квазипрофессиональную, учебно-профессиональную [17, с. 10].
О. Ярошинська	Просторово-предметне структурування; соціально-суб'єктне структурування: соціально-культурне, навчально-виховне та інформаційно-комунікаційне середовища [18, с. 98–99].
В. Ясвін	Суб'єкти освітнього процесу; соціальний компонент; просторово-предметний компонент; технологічний компонент [19].

Відтак, огляд наукових джерел щодо структури освітнього середовища показав, що існує значна кількість наукових підходів щодо трактування цієї проблеми. Проте, варто відмітити, що вони не заперечують один одного, а лише презентують її різні аспекти. При цьому є очевидним, що всі представлені позиції синтезують ідею трактування освітнього середовища як системного, інтегрованого утворення, що є чинником, системою умов, можливостей, ресурсів для всіх суб'єктів освітнього процесу, спрямованих на реалізацію певних функцій сучасної вищої освіти.

Авторське тлумачення структури освітнього середовища ВНЗ пов'язане з виокремленням таких його структурних компонентів, як-от:

- стратегічний (впровадження у освітній процесу ВНЗ ідей сучасних наукових парадигм (особистісної, смыслової, рефлексивної) та підходів (системного, аксіологічного, суб'єктного);

- соціокультурний (вищий навчальний заклад, з одного боку, є важливим компонентом соціокультурного середовища у широкому (макро форматі), тобто є його об'єктом, а студенти споживачами здобутків культури; з іншого боку, у ВНЗ створюються умови для реалізації потенціалу студентів як суб'єктів культури;

- особистісний (діяльність, спілкування, стосунки, поведінка суб'єктів освітнього процесу);

- ціннісно-смысловий (умови та ресурси, спрямовані на формування аксіологічної та смылової сфери особистості);

- суб'єктно-діяльнісний (реалізація суб'єктної позиції, активності, ініціативності, створення умов для самореалізації та самоактуалізації студентів);

- комунікативний (спілкування у форматі «міжсуб'єктної» партнерської

взаємодії на основі паритетних стосунків викладача й студентів на підставі діалогічної, дискусійної моделі спілкування;

➤ технологічний (упровадження сучасних освітніх технологій з відповідними концептуальними, змістовними та процесуальними складниками).

Висновки. Таким чином, освітнє середовище ВНЗ є системним, інтегрованим, багатоаспектним, структурованим утвореннями. Наукові підходи до трактування структури освітнього середовища ВНЗ є досить варіативними й різнобічними, проте вони не заперечують один одного, а лише доповнюють й презентують різні аспекти досліджуваного феномену. Авторське трактування структури освітнього середовища ВНЗ базується на виокремленні в ній стратегічного, соціокультурного, особистісного, ціннісно-сміслового, суб'єктно-діяльнісного, комунікативного, технологічного компонентів. Структура освітнього середовища ВНЗ тісно пов'язана з його функціями, що потребують подальшої наукової розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдиенко Г. Ю. Психологическое понятие образовательной среды вуза / Г. Ю. Авдиенко // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2010. – № 4 (43). – С. 36–38.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Анаев. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
3. Андреева К. В., Быкасова Л. В. Средоориентированное обучение в современном вузе // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 6.; URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11421> (дата обращения: 02.04.2017).
4. Беляев Геннадий Юрьевич. Педагогическая характеристика образовательной среды в различных типах образовательных учреждений : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 : Москва, 2000. – 157 с.
5. Боева Л. П. Личность и среда / Л. П. Боева. – М., 1972. – 145 с.
6. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
7. Желанова В. В. Теорія і технологія контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів: монографія / В.В. Желанова. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 482 с.
8. Климов Е. А. О среде обитания человека глазами психолога – Приветствие при открытии 1-й Российской конференции по экологической психологии (3-5 декабря 1996 г.) / Е. А. Климов // 2-я Российская конференция по экологической психологии : материалы (Москва, 12–14 апреля 2000 г.) / [ред. В. И. Панов]. – М. – Самара : Изд-во МГППИ, 2001. – С. 7 – 9.
9. Кузьмина Н. В. Понятие «педагогическая система» и критерии ее оценки / Н. В. Кузьмина // Методы системного педагогического исследования : учеб. пособие / под ред. Н. В. Кузьминой. – Л., 1980. – С. 7 – 45.
10. Нелунова Е. Д. Педагогические основы саморазвития студентов в мультимедийной образовательной среде автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Е. Д. Нелунова. – Якутск, 2010. – 43 с.
11. Малахова О. Ю. Социокультурное самоопределение студента в рефлексивно-образовательной среде вуза: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Ю. Малахова. – Оренбург, 2007 – 189 с.
12. Менг Т. В. Средовый поход к организации образовательного процесса в современном вузе / Т. В. Менг // Известия государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. – 2008. – №10 : Психолого-педагогические науки. – С. 70 – 83.
13. Панченко Л. Ф. Інформаційно-освітнє середовище сучасного університету : монографія / Л. Ф. Панченко. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 280 с.
14. Рубцов В. В. Проектирование развивающей образовательной среды школы / В. В. Рубцов. – М. : МГППУ, 2002. – 272 с.
15. Слободчиков В. И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры / В.И. Слободчиков // Новые ценности образования: культурные модели школ. – Вып. 7. – М., 1997. – С. 177 – 184.
16. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1988. – 284 с.
17. Щербакова О. И. Психология конфликтологической культуры личности специалиста: формирование в контекстной образовательной среде : автореф. дис. ... д-ра псих. наук / О. И. Щербакова: 19.00.07 – М., – 2011. – 34 с.

18. Ярошинська О. О. Проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: монографія / О. О. Ярошинська. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 456 с.

19. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.

E. Zaredinova

EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION: SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STRUCTURE

Summary. *The article deals with the educational environment of higher educational institutions in the context of system approach in accordance with the indicators characterizing the system as an object of knowledge (integrity, structuring, hierarchy). The author focuses on the structure, i.e. on the definition of the composition, structure and organization of elements and parts of the system, identifying the leading interactions between them in the context of the educational environment of the university. The table provides various scientific approaches to the definition of the educational environment of the university. They proved not to deny each other, but only present different aspects of the studied phenomenon. Their analytical generalization is presented. The author's structure of the educational environment of the university, which contains the strategic, socio-cultural, personal, value-semantic, subjective-business, communicative and technological component is presented.*

Keywords: *educational environment of the university, structural properties, structure of the educational environment of the university, components of the educational environment of the university.*